

Οι Κολλυβάδες του Άθωνα και η ελληνική φιλοκαλία

[Ορθοδοξία](#) / [Θεολογία](#)

† Γέροντας Πλακίδας Ντεσέιγ, Καθηγούμενος Ι.Μ. Αγίου Αντωνίου του Μεγάλου στη Γαλλία

Μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης (1453), οι ανθρωπιστές του Βυζαντίου, που αντιπροσώπευαν την αντίθεση προς το παλαμικό ρεύμα, μετανάστευσαν κατά το μεγαλύτερο μέρος τους στη Δύση, όπου πήραν ενεργό μέρος στην Αναγέννηση. Κάτω από την τουρκική κυριαρχία, οι ορθόδοξοι χριστιανοί συσπειρώθηκαν γύρω από την Εκκλησία τους, που είχε αρχίσει να αναζωογονείται κατά τους τελευταίους αιώνες της αυτοκρατορίας με την ανανέωση του ησυχασμού.

Περιορισμένοι στις συνθήκες των δήμων, ταπεινωμένοι, καταπονημένοι από φόρους, υποταγμένοι στις άδικες φορολογήσεις και καταδιώξεις των Οθωμανών υπαλλήλων, εξασθενημένοι από πολλούς εξισλαμισμούς, βρέθηκαν ξαφνικά βυθισμένοι σε μεγάλη κοινωνική και πολιτιστική αθλιότητα. Μερικά ελληνικά σχολεία μπόρεσαν να επιβιώσουν μέσα στις μεγάλες πόλεις· αλλά στην ύπαιθρο μόνο τα κρυφά σχολεία, που συχνά λειτουργούσαν τη νύχτα στις ενορίες και στα μοναστήρια, παρείχαν μια στοιχειώδη μόρφωση. Ο ίδιος ο κλήρος υπέφερε συχνά

από τη μεγάλη άγνοια και δεν μπορούσε να ασκήσει το λειτούργημα του κηρύγματος.

Αυτή την εποχή, η Δύση γνώριζε μία κατάσταση τελείως διαφορετική. Η ελευθερία, που απολάμβαναν τα ευρωπαϊκά έθνη, ευνοούσε μια πλατιά ανάπτυξη του πολιτισμού κάτω από όλες τις μορφές. Η ανανέωση της ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας μετά τη σύνοδο του Τριδέντου (Trento, 1545-1563), είχε επιτρέψει μια

αξιοσημείωτη άνθιση της πνευματικής ζωής. Ωστόσο, από το 16ο αιώνα, πεποιθήσεις ορθολογιστικές, θεϊστικές η άθεες είχαν εξαπλωθεί σ' ένα μέρος της αστικής τάξης και της αριστοκρατίας. Αυτό το ρεύμα της σκέψης απλώθηκε και παρουσιάστηκε σε όλη του τη δόξα το 18ο αιώνα με τη φιλοσοφία του Διαφωτισμού. Οι ιδέες διαδόθηκαν από τους μεγαλύτερους συγγραφείς της εποχής, κυρίως από τους Γάλλους φιλοσόφους με επικεφαλής το Βολταίρο, και κέρδισαν την ανώτερη διανόηση της Ευρώπης.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο ακριβώς απλώνεται, τόσο στην Ελλάδα όσο και στη Ρωσία και τη Ρουμανία, η μεγάλη πνευματική ανανέωση της Ορθοδοξίας. Η δημοσίευση της Φιλοκαλίας κατέχει σ' αυτήν μια κεντρική θέση. Ευνοημένη σε κάποιο βαθμό από τη διανοητική ανάπτυξη του Διαφωτισμού, παρουσιάστηκε την ίδια στιγμή στις ορθόδοξες χώρες σαν ένα αντίδοτο στο μαχόμενο αντιχριστιανισμό του.

Στην Ελλάδα, μνητής της ανανέωσης υπήρξε ο Ευγένιος Βούλγαρις (1716-1806). Καταγόμενος από την Κέρκυρα, κτήση ενετική τότε, μορφώθηκε στην Ιταλία και στη συνέχεια έγινε μοναχός στην Πάτμο. Αυθεντικά εκκλησιαστικός άνθρωπος, αλλά ταυτόχρονα πολύ ανοιχτός στη φιλοσοφία του Διαφωτισμού, θαυμαστής και μεταφραστής του Βολταίρου, του οποίου τα αντικαθολικά επιχειρήματα κρατεί αλλά ανασκευάζει τον αντιχριστιανισμό, ο Βούλγαρις ήθελε να προωθήσει τη διανοητική αναγέννηση, την ηθική και πνευματική του ελληνικού έθνους. Είχε την πρόθεση να θεμελιώσει αυτή την ανανέωση πάνω στη βάση της ορθόδοξης παράδοσης, αλλά υποτάσσοντάς τη σε μία μορφή, που εκείνος θεωρούσε απαραίτητη.

Στις προσπάθειές του τον ενθάρρυνε ο πατριάρχης της Πόλης Κύριλλος ο Ε΄. που το 1753 τον έθεσε επικεφαλής της Ακαδημίας, που άρχισε να ιδρύει στον Άθωνα. Αλλά οι Αθωνίτες, που ανησυχούσαν με τους νεωτερισμούς του Βουλγάρεως, συμάχησαν εναντίον του, τον κατήγγειλαν στον πατριάρχη Κύριλλο Ε΄, τον εξανάγκασαν να εγκαταλείψει τα έργα του (1758) και, τέλος, κατέστρεψαν το ίδιο το κτίριο της Αθωνικής Ακαδημίας.

[paze_end]

Ο Βούλγαρις είχε μαθητές, που μπόρεσαν να διατηρήσουν το καλύτερο μέρος της έμπνευσής του διορθώνοντας ταυτόχρονα τις αντιφάσεις και εξουδετερώνοντας τους κινδύνους της διδασκαλίας του. Οι κυριότεροι είναι ο Νικηφόρος Θεοτόκης (1731-1800), στον οποίο οφείλουμε την πρώτη έκδοση (editio princeps) του αγίου Ισαάκ του Σύρου· ο άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός (1714-1779), που άφησε το Άγιον Όρος, για να αφιερώσει στον ελληνικό λαό μία εξαιρετική κηρυκτική δράση, που

εστέφθη από το μαρτύριο. Ο Αθανάσιος ο Πάριος (1722-1813), που αφού έγινε μαθητής του Βουλγάρεως στην αθωνική Ακαδημία, όπως και του διαδόχου του Νεοφύτου του Καυσοκαλυβίτου (1713-1784), υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει το Όρος εξ αιτίας εσωτερικών διχογνωμιών (τη «διαμάχη των κολλύβων», που θα εξηγήσουμε πιο κάτω). Μετά την αναχώρησή του διηύθυνε τη σχολή της Χίου, που έγινε μία από τις σπουδαιότερες «εθνικές σχολές» της Ελλάδας.

Ο Νεόφυτος ο Καυσοκαλυβίτης και ο Αθανάσιος ο Πάριος ήταν στενά συνδεδεμένοι με δύο άλλες προσωπικότητες: Τον άγιο Μακάριο της Κορίνθου (1731-1809) και τον άγιο Νικόδημο τον Αγιορείτη (1748-1809). Ο πρώτος, διευθυντής της σχολής της Κορίνθου, έγινε επίσκοπος της στα 1764· υποχρεωμένος ν' απαρνηθεί την έδρα του για λόγους πολιτικών συνθηκών, μπόρεσε ν' αφιερωθεί απόλυτα στην πνευματική ανανέωση της Ελλάδας, της οποίας έγινε ο κύριος εμπνευστής. Ο δεύτερος, αφού συνάντησε τον άγιο Μακάριο και αγιορείτες μοναχούς εμπυχωμένους από το ίδιο πνεύμα, έγινε μοναχός στο Άγιον Όρος το 1775. Επρόκειτο να αναπτύξει μια ευρεία φιλολογική δραστηριότητα σε όλους τους χώρους των εκκλησιαστικών γραμμάτων.

Οι μοναχοί, που συγκεντρώθηκαν γύρω από το Μακάριο της Κορίνθου και το Νικόδημο τον Αγιορείτη, έλαβαν το όνομα Κολλυβάδες για το ρόλο που έπαιξαν σε μία διχογνωμία, που τάρραξε το Άγιον Όρος κατά το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα. Επικρατούσε να κάνουν μνημόσυνα το Σάββατο και να ευλογούν τα κόλλυβα. Μοναχοί της σκήτης της αγίας Άννας, φροντίζοντας περισσότερο για τα οικονομικά τους συμφέροντα, παρά για το σεβασμό της Παράδοσης, είχαν μεταφέρει τη μνημόνευση των νεκρών στην Κυριακή, ώστε να διαθέτουν το

Σάββατο για την πώληση των εργοχείρων τους. Οι κολλυβάδες αντιστάθηκαν σ' αυτή την αλλαγή, διότι η Κυριακή, υπόμνηση εβδομαδιαία της ανάστασης, είναι ασυμβίβαστη με το πένθος και τις τελετές που το ανακαλούν. Η διαμάχη συνεχίστηκε επί πολύ και γνώρισε πολλές φάσεις. Το πραγματικό αντικείμενο της διαμάχης ξεπερνούσε πολύ τη γενεσιουργό αιτία. Επρόκειτο στ' αλήθεια για μία σύγκρουση μεταξύ των οπαδών μιας στενής προσήλωσης στο τυπικό, διατεθειμένων να συμβιβασθούν με μια παράδοση, που το νόημά της δεν αντιλαμβάνονταν, και των πρωταγωνιστών μιας βαθιάς πνευματικής ανανέωσης. Αυτοί οι τελευταίοι εκτιμούσαν ότι θα μπορούσαν να τη στηρίξουν μόνο σε μια μεγάλη πιστότητα στην αγιοπατερική διδασκαλία και στο σεβασμό της λειτουργικής παράδοσης και των κανόνων της πρώτης Εκκλησίας.

Τέτοιο ήταν πραγματικά το ευρύ σχέδιο των Κολλυβάδων. Να γιατί είχαν επιχειρήσει μια μεγάλη εκδοτική εργασία των Πατέρων της Εκκλησίας, χωρίς να εξαιρέσουν τους ησυχαστές του 14ου αιώνα, διότι ο παλαμισμός τούς φαινόταν ως η άκρα εφαρμογή της πατερικής παράδοσης. Ο Νικόδημος ο Αγιορείτης είχε ετοιμάσει την πλήρη έκδοση των έργων του Γρηγορίου Παλαμά. Το χειρόγραφο δυστυχώς χάθηκε, όταν το τυπογραφείο της Βενετίας, όπου το είχε εμπιστευθεί, έκλεισε κατά διαταγήν της αυστριακής κυβέρνησης. Είχε καταστραφεί από το στρατό που ερευνούσε για προπαγανδιστικά επαναστατικά κείμενα απευθυνόμενα στους Έλληνες από τον Βοναπάρτη.

Στα 1777, ο Μακάριος της Κορίνθου ήλθε να μείνει στο Άγιον Όρος. Άρχισε να ψάχνει για χειρόγραφα. Ανακάλυψε τον Ευεργετινό. πολύτιμη ανθολογία ασκητικών κειμένων, που είχε συγκεντρώσει ο Παύλος, κτίτωρ της μονής του Ευεργέτου στην Κωνσταντινούπολη. Ο Ευεργετινός περιείχε επίσης φιλοκαλικές συλλογές ησυχαστικών κειμένων της εποχής μεταξύ 4ου και 14ου αιώνα. Με μεγάλο ζήλο φρόντισε ν' αντιγραφούν και πριν φύγει από τον Άθωνα εμπιστεύθηκε στο Νικόδημο τον Αγιορείτη την επιμέλεια της δημοσίευσης του Ευεργετινού, όπως και της πραγματείας του Περί της συχνής μεταλήψεως. Του ανέθεσε επίσης να ετοιμάσει για το τυπογραφείο τη Φιλοκαλία, πλουτίζοντάς την με πρόλογο και βιογραφικές σημειώσεις των παρουσιαζομένων συγγραφέων.

Η ελληνική Φιλοκαλία τυπώθηκε στη Βενετία το 1782. Το σύνολο των αντιτύπων μεταφέρθηκε στην Ελλάδα. Οι συνθήκες της έκδοσής της την έχουν στενά συνδέσει όχι μόνο με τον αθωνικό μοναχισμό αλλά και με την ευρύτερη κίνηση της πνευματικής ανανέωσης του ελληνικού λαού. Σ' αυτήν είχαν αφιερωθεί οι Κολλυβάδες, που θέλησαν να τη στηρίξουν ταυτόχρονα στη λειτουργική ζωή, στην παράδοση της πατερικής διδασκαλίας και στην εσωτερική ζωή με κέντρο την καρδιακή προσευχή.

Πηγή: Από το βιβλίο «Φιλοκαλία», εκδ. Ακρίτας.

<https://bit.ly/3tosWnb>